

پیام‌های جهانی کار و فعالیت برای انسانِ امروزی در مصیبت‌نامه عطار نیشابوری

منیره محفوظی موسوی^۱، منصوره تدینی^{۲*}، مسعود پاکدل^۳ و سیما منصوره^۴

چکیده

بیکاری یکی از بزرگترین مشکلات اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی جامعه کنونی است. این پژوهش با بهره‌گیری از شیوه‌توصیفی - تحلیلی در نظر دارد به کار و فعالیت، از دیدگاه عطار نیشابوری بپردازد. فرض بر این است که انسانِ امروزی می‌تواند با عمل به رهنمودهای تربیتی عطار، بر مشکلات خود فایق آید. در پژوهش‌های پیشین، اغلب از نگاه عرفانی به آثار عطار پرداخته شده است. مهم‌ترین هدف این پژوهش، یافتن پیام‌هایی اثربخش برای تغییر و تحول جوانانِ امروزی نسبت به بیکاری است. حاصل مطالعه نشان می‌دهد از دید عطار انسان تا زمانی که در این دنیا زندگی می‌کند و قدرت و توانایی کار کردن دارد، باید کار کند. لحظه‌ای زندگی با کار و تلاش به اندازه صد جهان ارزشمند است. عطار، فتح و گشایش در زندگی را در گرو کار با اخلاص و بی‌ریا، سعه صدر و اخلاق نیک مرتبط می‌داند. او معتقد است انسان باید هر کاری را کامل و تمام انجام دهد تا سرانجام به مقصود خود نائل شود. طبیعت می‌تواند برای انسان سرمشقی شود که از آن عبرت گیرد و با تحمل سختی‌ها کار و تلاش کند.

کلید واژه‌ها: عطار، پیام‌های جهانی، کار و فعالیت، مصیبت نامه.

^۱ - دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد رامهرمز، دانشگاه آزاد اسلامی، رامهرمز، ایران.

^۲ - استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد رامهرمز، دانشگاه آزاد اسلامی، رامهرمز، ایران. (نویسنده مسئول)

ms.tadayoni@gmail.com

^۳ - استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد رامهرمز، دانشگاه آزاد اسلامی، رامهرمز، ایران.

^۴ - استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد رامهرمز، دانشگاه آزاد اسلامی، رامهرمز، ایران.

مقدمه

بیکاری یکی از بزرگترین مشکلات اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی جامعه کنونی است. ادبیات با زبانی دل‌نشین، از مشکلات انسان سخن می‌گوید و برای رهایی از بحران‌ها، راهکار می‌دهد. رسالت ماست که به آثار گذشتگان به چشم مواد خام بسیار پرارزش بنگریم که نیاز به استخراج دارند و به فکر کاربردی کردن آنها با توجه به نیازهای عصر حاضر باشیم. از آثار ارزشمند ادبیات فارسی، آثار عطار نیشابوری و یکی از آنها، منظومه مصیبت‌نامه است. عطار به کلام هنری و صنایع ادبی و ذوق و خیال خود اکتفا نکرده است، بلکه اندیشه‌های ژرف اجتماعی، روان‌شناختی، اخلاقی، سیاسی و... را نیز در آثار خود مورد توجه قرار داده و مطرح کرده است که از این نظر به عنوان متفکر و نظریه‌پرداز شناخته می‌شود. عطار یکی از مردان مشهور ناشناخته ادبیات فارسی « نه مرد روزگار خود و نه مرد روزگار ما، بلکه مرد زمان و عصری که ممکن است تکامل بشر و علو انسانیت ازین پس آن را بوجود آورد. » (فروزانفر، ۱۳۵۳، یک). اگر انسان امروزی مصیبت‌نامه عطار را بخواند و به معانی بلند آن توجه کند و به کار بندد، اراده‌ای قوی برای فایق آمدن بر مشکلات امروزی کسب می‌کند و زندگی سالم و بدون دغدغه خواهد داشت. کار و فعالیت از عوامل مهم در ایجاد و حفظ سلامت جسمانی و روانی انسان است و به صورت غیرمستقیم ضامن پیشگیری بسیاری از بیماری‌های جسمی، روحی و اخلاقی خواهد بود. حضرت علی - علیه السلام - فرموده است: «مَنْ يَعْمَلْ يَرْدُّ قُوَّةً، مَنْ يُقْصِرْ فِي الْعَمَلِ يَرْدُّ قُوَّةً». هر کس کار کند، نیرویش افزون‌تر می‌شود و هر که در کار کردن کوتاهی نماید، سستی او افزایش می‌یابد. (درایتی، ۱۳۶۶: ۲۰۴)

اهداف و سؤالات تحقیق

مهم‌ترین هدف پژوهش، یافتن پیام‌هایی اثربخش برای تغییر و تحول جوانان امروزی نسبت به بخشی از علل بیکاری و تشویق آنان به تلاش و فعالیت برای داشتن جامعه سالم و رشد یافته است. در این مقاله سعی می‌گردد به سؤالات زیر پاسخ داده شود:

- ۱) از دیدگاه عطار چگونه می‌توان با کار و فعالیت خود، نتیجه مناسب دریافت کرد؟
- ۲) چگونه می‌توان با کار و فعالیت از دیدگاه عطار به مقصود خود رسید؟

فرضیه تحقیق

مصیبت‌نامه عطار حکایت‌هایی دارد که انسان را برای کار و فعالیت دلالت می‌کند.

اهمیت و ضرورت تحقیق

کار و تلاش در زندگی انسان اهمیت زیادی دارد. کار و اشتغال از مهم‌ترین مشکلات فکری افراد جامعه و دولت‌ها است. اهمیت پژوهش در آن است که انسان امروزی بداند برای آغاز هر کاری نیاز به همت و تلاش فراوان دارد و برای نیل به اهداف خود باید از راحت‌طلبی، سستی، تنبلی و ... دوری کند. ضرورت پژوهش آن است که انسان امروزی بداند «نابرده رنج گنج میسر نمی‌شود». در این تحقیق با بررسی داستان‌ها و استخراج پیام‌ها و عنایت به رهنمودهای عطار، به انسان امروزی می‌آموزد که با کار و تلاش می‌تواند به آرزوهای خود برسد و موفق گردد.

روش تحقیق

روش تحقیق، با بهره‌گیری از روش کتابخانه‌ای، عمدتاً توصیفی - تحلیلی است. غرض اصلی، تحلیل محتوا، موضوع، معنی و مفهوم در ابیات است. لذا «مصیبت‌نامه» عطار نیشابوری در نظر گرفته شد و حکایات متناسب با موضوع استخراج گردید و مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت و پیام و نتایج تبیین گردید.

پیشینه تحقیق

تحقیقات و تحلیل‌های گوناگونی درباره عطار و آثارش صورت گرفته‌است، در ذیل به چند مورد اشاره می‌شود:

- ۱- «پیام‌های جهانی عطار برای مشکلات فکری انسان». به قلم قبادی حسینعلی و همکاران (۱۳۹۰) نویسندگان در آن به دیدگاه‌ها و پیام‌های جهانی عطار در مثنوی منطق‌الطیر برای رفع بحران‌ها و مشکلات فکری و روحی انسان معاصر با رویکردی عرفانی پرداخته‌اند.
- ۲- «پیام‌های انسان‌ساز عرفان عطار و مولانا برای بشر امروز». اشرف‌زاده، رضا و نارویی، مسعود. (بهار ۱۳۹۵). نویسندگان در آن به دیدگاه و پیام‌های انسان‌ساز عطار اشاره می‌نمایند که

اگر انسان امروزی با دیدی تازه و از سر تأمل این آثار را مرور کند، به یقین در ساحت آفرینش - های فکری و هنری بهتر زیستن، سرآمد خواهد بود.

۳- مقاله «تعالیم و آموزه‌های اخلاقی و دینی در الهی‌نامه عطار نیشابوری» بیرانوند، نسرین و تلاوری، پگاه (آبان ماه ۱۳۹۵) و مقاله «فضایل اخلاقی در الهی‌نامه عطار نیشابوری». کاظم خانلو، ناصر و محمدی، سیده لونا. (آذرماه ۹۵ - تهران) متأسفانه هر دو مقاله یکسان هستند فقط عنوان و نام نویسندگان متفاوت است. آنان در این پژوهش به فضایل و رذایل اخلاقی در الهی‌نامه پرداخته‌اند.

۴- مقاله «رابطه انسان با خدا بر پایه اندیشه خداگونه‌پنداری انسان در آثار عطار نیشابوری». ایرانی، محمد و صادقی، حسین، (تابستان ۱۳۹۰)، نویسندگان در آن به ویژگی‌های انسان خداوندگونه و سپس خداگونه‌پنداری انسان در آثار عطار پرداخته‌اند.

اما پژوهشی در مورد کار و فعالیت در آثار عطار و دیگر شاعران نامی زبان و ادب فارسی مشاهده نشد.

آشنایی با عطار و منظومه مصیبت‌نامه او:

«فریدالدین ابوحماد محمد بن ابوبکر ابراهیم بن اسحق عطار کدکنی نیشابوری شاعر و عارف نام‌آور ایران در قرن ششم و آغاز قرن هفتم است.» (صفا، ۱۳۷۳/۱۳۹۰: ۳۲۱) «کلام ساده و گیرنده او که با عشق و اشتیاقی سوزان همراه است، همواره سالکان راه حقیقت را چون تازیانه شوق به جانب مقصود راهبری کرده است.» (همان: ۳۲۵)، «او، تا آنجا که حیطة شعر، مجالش می‌دهد، قشرها و طبقات گوناگون جامعه را با عادات و آداب، سنت‌ها، آرا و اندیشه‌ها، گفتار و رفتار و خلاصه آنچه مربوط به تربیت عمومی عصر است، توصیف کرده است.» (صارمی، ۱۳۸۳: بیست و نه) «مصیبت‌نامه یکی از برجسته‌ترین آثار عطار است که مشتمل بر ۷۵۳۹ بیت به وزن رمل مسدس مقصور است. مصیبت‌نامه در بیان مصیبت‌ها و گرفتاری‌های روحانی سالک و شامل حکایت‌های فرعی بسیار، داستان سیر روح است در مراتب و شئون مختلف غیب و شهود است.» (زرین کوب، ۱۳۷۲: ۲۱۰)

پیام‌ها و دیدگاه‌های عطار درباره کار و فعالیت برای انسان امروزی

این پژوهش اثبات کننده این واقعیت است که ره‌یافت‌های اندیشمندان بزرگ ایرانی همچون عارف بزرگ و مشهور عطار نیشابوری یکی از بهترین راهکار برای رفع مشکلات و بحران‌های بشر امروزی است. زیرا «جهان فکری عطار چنان وسیع و پردامنه است که لفظ و وزن در برابر عمق مفاهیم و سخنان حکیمانه او بی‌تاب و کم‌مایه می‌نماید. در حقیقت، مرکز توجه عطار، انسان، جهان و خداوند است و دغدغه او روشن کردن ارتباط این سه با هم و ارائه تصویری روشن از این مقولات» می‌باشد. (ریتر، ۱۳۷۷، ج ۱:۵)

پیام‌ها و دیدگاه‌های عطار در باره کار و فعالیت برای انسان امروزی

این پژوهش اثبات کننده این واقعیت است که ره‌یافت‌های اندیشمندان بزرگ ایرانی همچون عارف بزرگ و مشهور عطار نیشابوری یکی از بهترین راهکار برای رفع مشکلات و بحران‌های بشر امروزی است. زیرا «جهان فکری عطار چنان وسیع و پردامنه است که لفظ و وزن در برابر عمق مفاهیم و سخنان حکیمانه او بی‌تاب و کم‌مایه می‌نماید. در حقیقت، مرکز توجه عطار، انسان، جهان و خداوند است و دغدغه او روشن کردن ارتباط این سه با هم و ارائه تصویری روشن از این مقولات» می‌باشد. (همان)

تشویق به کار و تلاش:

کار اهمیت و نقش قابل توجهی در زندگی انسان دارد و جوهر آدمی است. تشویق به کار و تلاش به عنوان عامل مهمی در رشد معنوی، تربیتی، سلامت فکری و معیشتی انسان، موضوعی است که قرآن کریم در آیات متعددی انسان را به آن دعوت و توصیه نموده است. در قرآن کریم حدود چهارصد آیه در تشویق به کار و تلاش، بیان ارزش و اهمیت، آثار و برکات (کار و تلاش) وارد شده است. (<http://noo.rs/HV GX7> سایت حوزه) «إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى» (سوره لیل، آیه ۴) که سعی و کوشش شما مردم، بسیار مختلف است. «وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ وَ أَنْ سَعْيُهُ سَوْفَ يُرَىٰ» (سوره نجم، آیه ۴۰-۳۹) و این که برای انسان جز حاصل تلاش او نیست و [نتیجه]

کوشش او به زودی دیده خواهد شد. در آموزه‌های قرآنی و روایی، کار در ردیف عبادت آمده است. از امام کاظم - علیه السلام نقل شده است که فرمود: « مَنْ طَلَبَ هَذَا الرِّزْقَ مِنْ حِلِّهِ لِيَعُودَ بِهِ عَلَى نَفْسِهِ وَ عِيَالِهِ، كَانَ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ » (کلینی، ۱۴۱۳ق، ج ۳: ۹۳) هرکه برای تأمین خود و خانواده‌اش در پی کسب این روزی از راه حلال برآید مانند مجاهد در راه خداست. همه مکاتب فکری نیز دیدگاه‌های قابل توجهی در مورد کار دارند. در کتاب اخلاق ساموئل اسمایلز آمده است: بعد از دیانت و معنویت، مدرسه‌ای برای تربیت انسان بهتر از مدرسه کار و تلاش ساخته نشده است (مطهری، ۱۳۷۱: ۴۳۰) و «نیوتن می‌گوید: اگر من به جایی رسیده‌ام و عظمتی کسب کرده‌ام، بر اثر کار و کوشش بوده است». (سبحانی، ۱۳۷۵: ۲۲)، «الکساندر هامیلتون، یکی از نوابغ دنیا، می‌گوید: مردم می‌گویند تو نابغه هستی، ولی من از نبوغ خودم خبر ندارم و فقط می‌دانم که شخص زحمت‌کش و پرکاری هستم». (همان: ۱۸) « شیخ در مثنوی الهی‌نامه حکایت بسیاری در احتراز از تنبلی و کاهلی و تشویق به کار و کوشش و سعی و عمل دارد؛ از جمله حکایت معروف انوشیروان و پیرمرد درختکار است». (کاظم خانلو و محمدی، ۱۳۹۵: ۷ و بیرانوند و تلاوری، ۱۳۹۵: ۱۳). عطار کوشش‌های انسانی را سرچشمه و عامل کشش‌ها و زایش‌های انسان برای رسیدن به مراحل والاتر و بالاتر می‌داند و بر همین اساس، انسان‌ها را به روندگان و رسیدگان تقسیم می‌کند؛ از این رو مراتب متمایز آنان را در ماندن و رفتن و رسیدن بیان می‌دارد. آنان که می‌مانند از هویت انسانی تهی می‌شوند و آنانی که همیشه در حال «شدن» هستند و راه را پیموده و به مقصد رسیده‌اند، راهنمای روندگان دیگر می‌شوند». (قبادی و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۰۶) عطار بر کار کردن تأکید می‌کند و می‌گوید:

کار باید کرد مرد کار نیست ورنه تا آب از تو ره بسیار نیست
(عطار، ۱۳۸۶: ۱۹۶)

عطار در حکایت یازدهم مقاله یازدهم می‌گوید که باید کار کرد تا بتوان برای خود توشه و درآمدی داشته باشی:

عیسی مریم به غاری رفته بود در میان غار مردی خفته بود
گفت «برخیز ای ز عالم بی خبر کار کن تا توشه‌ای یابی مگر»
(همان: ۲۴۱)

عطار جدّ و جهد را لازم می‌داند تا در گنج گشوده شود و هیچ گنجی بدون رنج میسر نیست و باید شبانه‌روز تلاش کرد و زحمت کشید و ارزش تلاش و کوشش حدّ و نهایتی ندارد و خداوند به هر کس که بخواهد از عنایت خود عطا می‌دهد و بعضی را به حکم قضا در این دنیا بی‌نصیب می‌گذارد:

تا که داند گنج یابی پیشه کن
تا در این گنج بگشاید ترا
گنج‌ها دیدند بی‌رنج و به رنج
تا بجنبند نفس کافر کیش تو
گنج می‌جو با دلی پر انتظار
هیچ نبود شک که رنج آنجا نهند
گنج نیست آنجا که تو جوینده‌ای
جهد کن چون سر بدانت داده‌اند
بو که ناگاهی بینی روی گنج
ظن مبر کز جهد تو آمد به دست
گنج را جز گنج کس بر کار نیست
و آنکه را نمود از حکم قضاست
(همان: ۱۷۲-۱۷۳)

«صوفی باید ترا اندیشه کن
لیک جدّ و جهد می‌باید ترا
زانکه در راهی که سلطانان گنج
صد نشان دادند از آن ره پیش تو
سر بدان راه آور و مردانه وار
زانکه در راهی که گنج آنجا نهند
گر تو در راهی دگر پوینده‌ای
در رهی رو کان نشانت داده‌اند
جهد می‌کن روز و شب در کوی رنج
هان و هان گر گنج دین بینی تو مست
زانکه آنجا جهد را مقدار نیست
هر که را بنمود، آن محض عطاست

کار و مذمت دنیا:

عطار در حکایت پنجم «مصیبت‌نامه» می‌گوید: جوانی به نزد دیوانه‌نمایی آمد و گفت پیرمرد بیمار و ناتوانی دارم، برایش سوره فاتحه بخوان تا شفا پیدا کند. دیوانه چوب‌دستی گرفت و گفت زود از خانه بیرون برو. پیامبران و اهل قبرستان همه منتظر هستند تا کسی از این دنیا، آنجا برود، تو چرا می‌خواهی جلوی او را بگیری. سپس عطار پیام و نتیجه حکایت را بیان می‌کند که مردن حق است و برای مرگ باید آماده شد و کار کرد و توشه‌ای اندوخته شود. پس تا امروز در این دنیا وقت هست و قدرت و نیرو داری، باید کار کنی.

کار کن امروز داری روزگار
خیز اگر ره توشه حاصل کنی
(همان: ۳۰۲)

ای دل می‌باید مرد زار
بر پل دنیا چه منزل می‌کنی

عطار در حکایت دوم مقاله بیست و نهم کتاب «مصیبت‌نامه»، آورده است که جوانی به نزد حضرت علی - علیه‌السلام - از دنیا بد گفت و آن را مذمت کرد. حضرت علی - علیه‌السلام - به او گفت: دنیا بد نیست، بلکه تو بد هستی که از عقل و خرد دور هستی، اگر انسان کار کند و برای به دست آوردن پول و دینار و مخارج زندگی عزم خود را جزم کند، دنیا بد نمی‌شود. دنیا مانند کشت‌زاری است که باید در آن کار کنی و بکاری:

نیست دنیا بد اگر کاری کنی بد شود گر عزم دیناری کنی
هست دنیا برمثال کشتزار هم شب و هم روز باید کشت و کار
(همان: ۳۵۶)

پاداش و جزای عمل:

عطار در حکایت پنجم نیز داستان «جوان و شیخ حلوائی» را می‌آورد که جوان به شیخ می‌گوید: من سال‌ها ریاضت کشیده‌ام و شب و روزهای زیادی بی‌قرار بوده‌ام، اما در همه عمر طولانی‌ام چیزی ندیدم و به جایی نرسیدم. شیخ به او گفت: تو اشتباه می‌کنی، هر چیزی را جستجو کردی، یافته‌ای. تو هر چیزی را که دیدی، به آن رسیدی. اگر کار بد کنی، نباید انتظار نتیجه خوب داشته باشی. عطار پیام خود را می‌گوید که نتیجه به تناسب کار انجام شده است. اگر کفر بورزی، به تو ایمان نمی‌دهند. کار و عملی که از روی اخلاص نباشد، نباید نتیجه نیک از آن داشته باشی:

تو به هر کاری که رؤیت داشتی یافتی چون کار آن پنداشتی
آنچه تو جوئی، درین ره، آن دهند کفر ورزی کی تو را ایمان دهند
(همان: ۳۵۸)

عطار می‌گوید: اگر می‌خواهی مانند زاهد معروف قرن دوم هجری، «فتح بن محمد موصلی»، به مقام والا برسی، کار کن تا فتح و گشایشی ببینی:

گر تو را چون فتح می‌باید مقام کار کن تا فتح بینی والسلام
(همان: ۳۹۲)

عطار در حکایت پنجم مقاله سیزدهم «حکایت پادشاه و مرد خاکبیز و افکندن پادشاه بدره‌ای در غربال او» را بیان می‌کند و می‌گوید مرد خاکبیز صبح زود بیدار شده است و به خداوند عرض می‌کند که ای خدا! بر سرم خاک ریختم؛ اگر کار و عمل ضروری است تا هم اکنون در کار بودم و اگر صبح‌خیزی شرط است، صبح زود برخاستم:

آنچه بر من بود، آوردم بجای کار، اکنون با تو افتاد ای خدای!

(همان: ۲۵۵)

شاه از سخن مرد خاکبیز خوشش آمد و به او کیسه‌ای زر داد. پیام عطار از این حکایت این است که چون پگاه و صبح زود به دنبال کار بشتافتی بیشتر از آنچه خواهان آن باشی، به دست می‌آوری و می‌گویی:

شاه خوش شد از حدیث خاکبیز گفت «گیر این بدره، در غربال ریز
چون پگاهی، کار را بشتافتی آنچه جُستی، بیشتر زان یافتی

(همان: ۲۵۵)

در روایتی در کتاب غرر الحکم آمده است: «بَاكِرُوا فَالْبِرَكَةُ فِي الْمُبَاكَرَةِ» (درایتی، ۱۳۶۶: ۴۴۱) یعنی؛ مبارکت کنید یعنی بامداد متوجه کارها گردید، زیرا که برکت در مبارکه است. یعنی؛ حق-تعالی سعی در بامداد را برکتی دهد که سعی‌های در اوقات دیگر را ندهد. پیامبر اکرم-صلی اللہ علیہ و آله- فرمود: « إِذَا أَرَادَ أَحَدُكُمْ الْحَاجَةَ فَلْيُبَكِّرْ إِلَيْهَا فَإِنِّي سَأَلْتُ رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يُبَارِكَ لِمُتَّبِعِي فِي بُكُورِهَا » (ابن بابویه، ۱۴۱۳: ۱۵۷)، یعنی؛ هر گاه یکی از شما کاری داشته باشد، صبح زود به دنبال آن کار رود. زیرا من از خدای خویش خواسته‌ام به کسانی از امت من که اول وقت به سر کار خویش حاضر شوند، برکت دهد. (غفاری و دیگران، ۱۳۶۷: ۲۰۶-۲۰۷)

اغتنام فرصت:

عطار در پایان حکایت اول مقاله سی و ششم «مصیبت‌نامه» پیام خود را در اهمیّت وقت و اغتنام فرصت بیان می‌کند که باید از خواب هوس بیدار شد و همچون افراد آگاه در دین مشغول کار و فعالیت شد و در زمانی که انسان توانایی کار کردن دارد باید فرصت را غنیمت بداند و کار

کند؛ زیرا یک لحظه زندگی با کار و تلاش به اندازه صد جهان ارزش دارد و اگر در این دنیا و تا زمانی که قدرت دارد، نمی‌خواهد کار کند، فردای قیامت نمی‌تواند در میان سوزش و گرمای آتش کاری بکند:

تا کی از خوابِ هوس، بیدار شو همچو بیدارانِ دین در کار شو
 کار می‌کن چون که کارت این دمست زانکه این یک دم تو را صد عالمست
 گر نخواهی کشت کرد امروز تو چون کنی فردا میان سوز تو
 (عطار، ۱۳۸۶: ۴۰۸)

راه رسیدن به مقصود:

عطار در مقاله نهم، حکایت ذوالنون مصری و مریدش را می‌آورد که مریدی پاکباز، اهل دل و اهل رازی داشت که چهل سال ریاضت کشیده بود و شب‌ها نخوابیده و هیچ اعتراضی نداشت تا اینکه روزی دردناک و اندوهگین به نزد ذوالنون آمد و گفت: در این چهل سال چله‌نشینی مداوم و ذکر و عبادت، هیچ ذوقی در دل نمی‌بینم و هیچ نشانی از پروردگار حس نمی‌کنم. ذوالنون به او گفت: امشب عبادت را ترک کن و سیر بخور و سیر بخواب. تا اگر از لطف خداوند نشانه‌ای به تو نرسید، شاید خدا از قهر و خشم به تو نگاهی کند، زیرا هر کسی از راهی خاص هدایت می‌شود و به مطلوب می‌رسد. آن شب مرید تشنه بود، سیر بخورد و سیر بخوابید. در همان شب با کمال تعجب، در عالم خواب پیامبر را دید که به او گفت: خداوند به تو سلام رساند و پیامی داد: ای کسی که سال‌ها رنج برده‌ای، هیچ کس از ما ضرری نمی‌بیند هر چه می‌خواهی به تو می‌دهم، گنج دولت را می‌بخشم و... به ذوالنون سلام برسان و بگو که تو عاشقان را از ما فراری و دور می‌کنی و گمراه می‌کنی؟ عطار در اینجا نتیجه‌گیری می‌کند و پیام خود را این‌گونه بیان می‌کند که اگر مرد، کار خود را به طور کامل انجام دهد، بی‌شک هر چه را می‌خواهد و به دنبالش است به آن می‌رسد، ای انسان! تا کی می‌خواهی نه پخته و نه خام باشی، اگر به دنبال نیکی هستی، باید کاری که انجام می‌دهی کامل و تمام باشد. زیرا هر کس در کارش کامل باشد، سرانجام به مقصود خود نائل می‌شود:

چون ز کار خویش مرد آید یکی آنچه می‌جوید بیابد بی شکی

چند خواهی بود نه پخته نه خام نیک خواهی کار می‌باید تمام
هر که او در کار خود کامل بود عاقبت مقصود او حاصل بود
(همان: ۲۲۳)

پس باید کار را به صورت کامل و خوب انجام داد. پیامبر اکرم می‌فرمایند: «هر گاه یکی از شما دست به کار می‌زند، آن را با استحکام انجام دهد». (یوسفی، ۱۳۷۵: ۱۰۹)

سپس عطار حکایت دزدی و شبلی را می‌آورد: دزدی بود که بسیار دزدی کرده بود و خلیفه-اش می‌خواست او را اعدام کند، شبلی از جایگاه می‌گذشت، او را نگاه کرد و نعره‌ای کشید و پایش را بوسید و دستار در کنارش گذاشت و برفت. یکی از او علت کار را پرسید. شبلی پاسخ داد: او در کار دزدی کامل بود و کارش را تمام انجام می‌داد تا این که جاننش را در این راه داد. هر چند جاهل و نادان است ولی در کار خود مرد کاملی بود. برای جاننش به اندازهٔ جوی ارزش قائل نبود:

هر که او در کار خود باشد تمام جان خود در کار بازد والسلام
گر چه دزدی جاهل و غافل بُدست لیک اندر کار خود کامل بُدست
(همان: ۲۲۳)

مرد واقعی کسی است که در هنر و کار خود کامل و تمام باشد. ای انسان اگر ذره‌ای به دنبال نام نیک هستی، در هر کاری که انجام می‌دهی، باید تمام و کامل باشی. اگر تو کاری را به طور تمام و با نهایت کوشش خود انجام دهی، هر چند که بد باشد، آن را برای رهایی خود می‌کنی:

او به کار خویش مرد خویش بود نه چون من نامرد درد خویش بود
او به مردی بود پشت لشکری نه چو من آمد مخنث گوهری
جان او، او را جوی ارزیده بود نه چو من بر جان خود لرزیده بود
مرد باید خواه خاص و خواه عام کو بود در فن و کار خود تمام
ذره‌ای گر نیک‌نامی بایستد در همه کاری تمامی بایستد
در تمامی گر تو کاری بد کنی آن هم از بهر خلاص خود کنی
(همان: ۲۲۳)

«در دید عرفانی عطار، افراد دارای توانمندی‌های متفاوتی هستند که به میزان گسترده‌گی فکری و معنوی خود به درجات والای انسانی و الهی می‌رسند». (اشرف‌زاده و ناروئی، ۱۳۹۵: ۱۲)

عدم غفلت از پاداش اخروی:

عطار در حکایت دوم مقاله سی و ششم، داستان عاقلی را بیان می‌کند که یکی از مردان شگفت‌آور را می‌بیند در روز برفی، برف‌ها را کنار می‌زد و دانه در صحرا و دشت می‌پاشید. برف به تندی می‌بارید و او برای پرندگان دانه می‌پاشید. فرد نادانی به او گفت: الان موقع کاشتن نیست، چیزی سبز نمی‌شود و هر کس در این زمان بکارد، دیوانه‌ای بیش نیست. اما او در جواب گفت: کشت حقیقی این است. اگر تو این را نمی‌دانی، جنون و دیوانگی است. هنگام درو کردن، من برداشت می‌کنم. نتیجه و پیام عطار این است که در هر زمانی باید کار کرد و از پاداش آخرت نباید غافل شد:

مرد گفتش این چه گویم زشت نیست	کشت این است و جزین خود کشت نیست
وقت کشت من کنون است ای پسر	گر تو نشناسی جنون است ای پسر
این زمین کاین تخم افکندم درو	از سرشکم آب می‌بندم درو
آن درو، چون وقتش آید، من کنم	و آن زمین را گاو در خرمن کنم

(همان: ۴۰۹)

بهره‌گیری از طبیعت:

برای کار کردن می‌توان از طبیعت درس و عبرت گرفت. عطار در مقاله پنجم مصیبت نامه «حکایت بوسعید و آسیاب» را آورده‌است که بوسعید همراه با گروه همراهش به آسیاب رفت و مشاهده کرد که آسیاب در حال گردیدن است، مدتی در آنجا ایستاد و برگشت و به یارانش گفت: این آسیاب، استاد خوبی است. آسیاب پنهانی و غیرمستقیم به من گفت: من یک صوفی هستم، روز و شب در حال سفر و تحمل رنج هستم در حالی که در یک جا ثابتم:

رفت سوی آسیایی بوسعید	آسیا را دید در گشتن مزید
ساعتی استاد آخر باز گشت	با گروه خویش صاحب راز گشت

گفت هست این آسیا اُستاد نیک / چشم نامحرم نمی‌بیند و لیک
 زانکه با من گفت این ساعت نهان / کاین زمان صوفی منم اندر جهان
 در تصوف گر تو رنجی می‌بری / من بسم پیر تو در صوفیگری
 روز و شب در خود کنم دایم سفر / پای بر جایم و لیکن در گذر
 (همان: ۱۹۸-۱۹۹)

سپس از زبان آسیاب می‌گوید: اگر چه در حال حرکت هستم ولی دائم آشفته و بی‌قرار هستم. از هر کسی درشت می‌گیرم و نرم تحویل می‌دهم و بسیار به دور خود می‌گردم و به ناچار مشغول کار هستم و کار کردن را برای خود هموار و آسان کرده‌ام. در نتیجه پیامِ عطار این است که اگر تو مردِ صوفی هستی باید پیوسته مشغول کار باشی و هیچ وقت نباید بیکار شوی و باید با اخلاقِ خوش و نیک با مردم رفتار کنی:

گر چه می‌جنبم نمی‌جنبم ز جای / می‌روم از پا به سر از سر به پای
 می‌ستانم بس درشت از هر کسی / می‌دهم بس نرم و می‌گردم بسی
 گر همه عالم شود زیر و زبر / نیست جز سرگشتگی کارم دگر
 لاجرم پیوسته در کار آمدم / کار را همواره هموار آمدم
 همچو من شو گر تو هستی مرد کار / ورنه بنشین چون نداری درد کار
 کار او پیوسته اندر جان نشست / یک نفس بی‌کار می‌توان نشست
 او چه می‌داند که کار از بهر اوست / گر برای او بخون‌گردم نکوست
 (همان: ۱۹۹)

به اعتقادِ عطار، انسان باید در مسیر معرفت خدا و رسیدن به حق، هر گونه سختی و مشقت را به جان بخرد تا پخته و لایق جانان گردد». (ایرانی و صادقی، ۱۳۹۰: ۱۹)

نتیجه‌گیری

انسان امروزی با بازخوانش آثار عطار می‌تواند نکته‌های ارزنده و راهگشایی را بیابد که برای چگونگی هم‌زیستی و بهتر زیستن مفید، مؤثر و کارساز باشد. از داده‌های تحقیق می‌توان نتیجه گرفت:

- ۱) عطار به انسان می‌آموزد که جدّ و جهد لازم است تا در گنج گشوده‌شود و هیچ گنجی بدون رنج و تلاش و کوشش میسر نیست. پس باید شبانه‌روز تلاش کرد و زحمت کشید. عطار برای ارزش تلاش و کوشش حد و نهایی در نظر نمی‌گیرد.
- ۲) یکی دیگر از آموزه‌های عطار این است که انسان تا زمانی که در این دنیا زندگی می‌کند و قدرت و توانایی کار کردن دارد، باید کار کند. اگر انسان عزم خود را جزم کند و برای تأمین مخارج زندگی خود کار و فعالیت کند، دنیا برایش بد نخواهد بود؛ زیرا دنیا کشت‌زاری است که باید در آن شبانه‌روز کار کرد و کاشت و از نتیجه آن بهره برد.
- ۳) از نظر عطار باید پگاه برای کار کردن و فعالیت شتافت تا برکات آن حاصل شود و تأکید می‌کند که هر کس صبح زود به کار و فعالیت پردازد، بیشتر از آنچه خواهان آن است، به دست خواهد آورد.
- ۴) از آموزه‌های دیگر عطار این است که خواهنده‌الایی و بلندمرتبتگی برای رسیدن به فتح و گشایش و کسب نتیجه نیکو باید کار و تلاش کند و لازمه آن اخلاص در عمل، سعه صدر و اخلاق نیک با مردم است. انسان باید فرصت را مغتنم بشمارد و کار و تلاش کند، زیرا عطار لحظه‌ای زندگی با کار و تلاش را به اندازه صد جهان ارزشمند می‌داند.
- ۵) عطار به انسان می‌آموزد که باید هر کاری را کامل و تمام انجام دهد تا سرانجام به مقصود خود نائل گردد و در هر زمانی باید کار کند.
- ۶) عطار به انسان تن‌پرور می‌گوید: طبیعت می‌تواند سرمشقی باشد و از آن عبرت بگیرد تا بتواند سختی‌ها را تحمل کند و کار و تلاش کند.

فهرست منابع و مآخذ

الف: کتب

- ۱ - قرآن کریم.
- ۲ - درایتی، مصطفی، (۱۳۶۶)، ترجمه تصنیف غرر الحکم و ذرر الکلم، قم: مرکز النشر التابع لمکتب الاعلام الاسلامی.
- ۳ - ریتر، هلموت، (۱۳۷۷)، دریای جان، ترجمه عباس زریاب خویی و مهر آفاق بایوردی، تهران: الهدی.
- ۴ - زرین کوب، عبدالحسین، (۱۳۷۲)، باکاروان حُله، تهران: علمی.
- ۵ - سبحانی، جعفر، (۱۳۷۵)، رمز پیروزی مردان بزرگ. قم: نسل جوان.
- ۶ - صارمی، سهیلا، (۱۳۸۳)، سیمای جامعه در آثار عطار، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ۷ - صفا، ذبیح الله، (۱۳۷۳)، تاریخ ادبیات در ایران، تهران: ققنوس.
- ۸ - عطار، فریدالدین، (۱۳۸۶)، مصیبت نامه، تصحیح و تعلیقات محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران: سخن.
- ۹ - غفاری، علی اکبر و غفاری، محمدجواد و بلاغی، صدر، (۱۳۶۷)، ترجمه من لا یحضره الفقیه شیخ صدوق، تهران: صدوق، چاپ اول.
- ۱۰ - فروزانفر، بدیع الزمان، (۱۳۵۳)، شرح احوال و نقد و تحلیل آثار شیخ فریدالدین محمد عطار نیشابوری. تهران: دهخدا.
- ۱۱ - کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۱۳ ق)، اصول کافی، ج ۳، تهران: مکتبه اسلامیّه.
- ۱۲ - مطهری، مرتضی، (۱۳۷۱)، تعلیم و تربیت در اسلام، قم: صدرا.
- ۱۳ - یوسفی، محمدرضا، (۱۳۷۵)، کلیات اقتصاد اسلامی، قم: خرم.

ب - مقالات و سایت

- ۱۴ - ابن بابویه، محمد بن علی (شیخ صدوق)، (۱۴۱۳ هجری قمری)، من لا یحضره الفقیه، چاپ دوم، قم: دفتر انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

- ۱۵ جیرانوند، نسرین و تلاوری، پگاه، (بی تا)، *تعالیم و آموزه‌های اخلاقی و دینی در الهی نامه عطار نیشابوری*، کنفرانس بین‌المللی آینده پژوهی، علوم انسانی و توسعه، ۲۵-۱.
- ۱۶ اشرف‌زاده، رضا؛ ناروئی، مسعود، (۱۳۹۵)، *پیام‌های انسان ساز عرفان عطار و مولانا برای بشر امروز*، مشهد: فصل نامه تخصصی زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی، (۵) ۱۶۱-۱۴۳.
- ۱۷ ایرانی، محمد و صادقی، حسین، (۱۳۹۰)، *رابطه انسان با خدا بر پایه اندیشه خداگونه پنداری انسان در آثار عطار نیشابوری*، سندج: فصلنامه علمی پژوهشی زبان و ادب فارسی دانشگاه آزاد اسلامی، سال دوم، دوره سوم، شماره هفت، صص: ۱۰۸ تا ۷۳.
- ۱۸ قبادی، حسینعلی؛ طاهری، قدرت‌الله؛ قاسم‌زاده، سیدعلی؛ فولادی، علیرضا، (۱۳۹۰)، *پیام‌های جهانی عطار برای مشکلات فکری انسان معاصر*، تهران: پژوهشگاه ادبیات تعلیمی ۳(۱۱)، صص: ۸۷-۱۱۰.
- ۱۹ کاظم خانلو، ناصر و محمدی، سیده لونا، (۱۳۹۵)، *فضایل اخلاقی در الهی نامه عطار نیشابوری*، تهران: کنگره بین‌المللی علوم اسلامی، علوم انسانی. ۱-۱۳.
- ۲۰ <http://noo.rs/HVGX7> (سایت حوزه)